

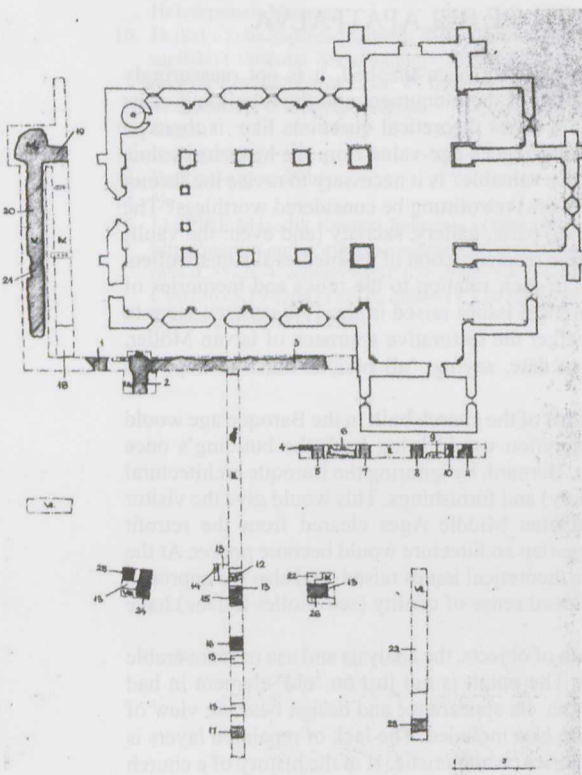
ÉRTÉKVÉDELEM, ÉRTÉKSZEKCIÓ, AVAGY SZÉTVÁLASHATÓ-E A TÖRTÉNETI/RÉGISÉGÉRTÉK ÉS A MŰEMLEKI ÉRTÉK?

A belpátfalvai apátsági templom kutatása mindmáig lezáratlan, több ponton nincs megnyugtatóan tisztázva, mindamellett a templom tervezett műemléki helyreállítása, illetve vissza-középkorosítása (debarokkizálása? re-medievalizálása?) olyan elméleti kérdéseket vet fel, hogy létezik-e abszolút műemléki érték, illetve ki lehet-e vonni a riegei régiségértéket a műemléki értékből, és ami „csak régiségértékű” már nem is igazán érték? Kell-e revidéálni az eddigi értékrendet, és minősülhet-e értéktelennek az utólagos barokk építészeti, (mű)tárgyi hozzáátétel, az abszolút értéknek gondolt középkori építészettel szemben? Kérdés, hogy a középkori *Kunswollen* retrospektív rekonstrukciója nevében fel lehet-e áldozni

barokk, vagy 19. századi épületrészeket, karzatot, sekrestyét, (akkor már: boltozatot is?), illetve a berendezési tárgyakat? Egy történeti berendezési tárgy együttes esztétikaiminősége, vagy viszonya az egyetemes művészet emlékanyagához, befolyásolhatja-e annak műemléki értékét? A 19. században felvetett teoretikus kérdések úgy tűnik újra aktuálisak, és ebben a relációban kérdés, hogy aktuális-e még *Möller István* 1925-ben Zsámbék kapcsán megfogalmazott helyreállító szemlélete, miszerint „minden kort változatlan eredetiségében meg kell hagyni és tiszteletben tartani.”¹

Történeti adatok

Az apátság történetére vonatkozóan ismert adatokon kívül újabb publikáció nem látott napvilágot, az alábbi történeti összefoglaló a korábbi publikációkból merít, abban a reményben, hogy a templom tervezett felújítása kapcsán végzendő forráskutatás során a történeti adatok értékelése, illetve revíziója is megtörténik, s mindezt remélhetőleg falkutatási eredményekkel lehet majd összevetni. Az apátságot tehát *II. Kilit (Cletus)* egri püspök² alapította 1234-ben,³ a pilisszentkereszti ciszterci monostor filiájaként.⁴ Noha az alapítót az oklevelek nem említik, de a Bél nemzetség Eger környéki uradalmi területeiből és azok jövedelmeiből adományozott a kolostornak, kiegészítve a Tiszá-

1. kép Belpátfalva ciszterci templom és kolostor, ásatási alaprajz, Valter 1966. 208. nyomán

2. kép Belpátfalva az apátsági templom és a kolostor feltárt maradványai. Forrás: https://www.legifoto.com/magyar/oldalak/kegyhelyek_bucsuvaro_helyek-legifotokon

nál három halastóval, valamint egy 14. századi kegyúri birtoki jogvita kapcsán a Bél-nemzettség fiaí szállnak szembe az egri püspökséggel. A műformák, és a történeti adatok tanúsága szerint a templom építése meglehetősen elhúzódhatott. Az építkezést megszakíthatta a tatárjárás,⁵ ami magában a templomban azonban nem okozhatott nagymértékű pusztítást, ekkoriban a kutatás jelenlegi állása szerint úgy tűnik, hogy csak főfalainak nagy része állt még. Így a keleti oldalon a főszentély, talán a hármass ablakkal, az északi keresztház az oromfal magasságáig, a nyugati homlokzat a rózsablak vállának magasságáig. A déli, kolostorfelőli oldal valószínűleg szintén bizonyos magasságig felépülhetett, de lévén, hogy a déli mellékhajó teljes egészében 18. századi, és a főhajófal gótikus, erről jelenleg nem sokat lehet tudni. Az épület ekkoriban még boltozat nélkül állhatott, majd 1246-ban történik említés a templom Szent Tamás kápolnájáról.⁶ Az 1289-es a kun beháborúk közepette Kun László seregei felégették az apátságot, ezért az apát kérésére a király a helyreállításra a Poroszlón lévő tiszai vám jövedelméből a nagyobb sószállító szekerek után négy darab kőso értéket, a kisebbek után pedig két dénárt engedélyezett az apátságnak. 1383-ból is van építési adat, mikor is az apátfalvi jobbágyoknak a templom építkezéseihez tizenhét szekérre való fát kellett beszállítaniuk. A 15. század végére az apátság fokozatosan elnéptelenedett. 1503-ra a perjellel együtt három szerzetes, 1508-ban pedig öt szerzetes élt itt. A monostor az 1530-as évekre teljesen kihalt, amikor *Perényi Péter* 1534-ben elfoglalta az egri püspökség és káptalan birtokait és a hitújítást erre a vidékre is kiterjesztette.⁷ Egy 1696-os leírás a templomnak már csak a falait említi.⁸

Az apátsági templom és kolostor alaprajza (1. kép), tömegelrendezése (2. kép) megfelel a klasszikus ciszterci regulának. A déli keresztházhoz kapcsolódik a sekrestye, mellette a káptalanterem, fölöttük a dormitórium, délen a refektórium, nyugaton a conversusok épülete, ahonnan egy előcsarnokon keresztül lehetett megközelíteni a templomot. A templom bazilikális elrendezésű, keleten egyenes záródású szentélyekkel. A ciszter építési rendtől csak az előcsarnok térkiosztásában tér el a hagyományos hárombolt-szakaszos modelltől.

Kutatási kérdések

A belpátfalvai apátsági templom építéstörténete, periodizációja *Szakál Ernő* falkutatása⁹ és *Valter Ilona* 1964-es ásatása¹⁰ után is vet fel kutatási

kérdéseket akár a középkori nyugati előcsarnok, karzat és csigalépcső, akár a homlokzatszínezés, vagy a kőfaragványokban megőrződött és *in situ* megmaradt műformák kapcsán.

A kutatásról *Szakál* a Műemlékvédelem 1959-es hasábjain számolt be,¹¹ részletes kutatási dokumentáció a KÖH tervtárába azonban nem került. A falszöveget azóta nagyrészt kifügázták. Fontos építéstörténeti eredményekkel zárult *Valter Ilona* 1964-es ásatása a későbbiekben általunk vizsgált nyugati homlokzat tekintetében is.¹² A keleti falazatok lábazati részének kutatására, leírására *Valter Ilona* régészeti feltárása és a szentély mögötti szintszüllyesztés után, 2004 őszén kerülhetett sor.¹³

Úgy tűnik mindezek mellett, hogy a templom építéstörténetével kapcsolatosan még mindig vannak nyitott kérdések. Elsőként felmerül például, hogy mi célt szolgált (ha szolgált) a nyugati homlokzat (3. kép) középső zónájának anyagában sávozott díszítési módja, mely szinte emblematikusan jellemzi a templomot. A kétszínű kőből emelt kétrétegű falazat építőanyagul a sötétvörös-lilás tónusú kvarcandezitet és a világos okker színű andezittuffát használtak.¹⁴ Ugyanakkor ez a sávozás csak a két támpillér közötti mezőre, (a támpillérekre nem), a vízvető párkányig, illetve a conversus kapu fölött két kvádersor magasságáig terjed ki. E mellett még a 13. századi falszövegben találunk néhány lilás színű kvarcandezit kvadert, elszórva. Mindez akár utalhatna arra is, hogy eredetileg az egész templomot *Wachock*hoz hasonlóan *opus italicum* módra sávozott díszítésű falakból emelték volna, és a váltást esetlegesen terv- vagy a bányászható kőanyag helyének megváltozása okozhatta. Ebben a relációban figyelemreméltó az a tény, hogy a főszentély, amellyel a templom építkezését elkezdheték egészen más struktúrát mutat, mind a kváderek, mind kőanyaguk tekintetében (4. kép). Megjegyzendő, hogy a homlokzatépítéshez szükséges állványlyukak nyugati homlokzaton csak a középső zónában vannak, míg a szintén sávozott díszítésű conversus kapu fölötti falmezőben nincsenek, ami szintén valamilyen váltást jelezhet a munkamenetben, miként az is hogy ezen kívül a 13. századi falszövegben csak az északi kereszthajó felső zónájában vannak, ott azonban téglával befalazott, állványlyukak. Megjegyzendő még, hogy nyugati homlokzaton a homlokzatot osztó párkányt alatti két, téglával befalazott négyzetes lyuk vélhetően nem az építési állványhoz, hanem inkább az előcsarnok félnyereg tetőzetéhez tartozott (5. kép).

3. kép Bélapátfalva, apátsági templom, nyugati homlokzat. Az apátsági templomról készült fotókat Horogszegi Tamás készítette 2018-ban

4. kép Bélapátfalva, apátsági templom, keleti homlokzat

Gergelyffy András 1960-as publikációja óta tehát ezt, a csak a nyugati homlokzatot jellemző, sávós díszítési módot az itt állt egykori előcsarnokhoz köti a szakirodalom.¹⁵ Az kétségtelen tény, hogy a középkori ciszter templomok reguláris eleme a nyugati előcsarnok, de Bélapátfalva esetében még nem tisztázott, hogy miért tértek el a szinte kötelezően a teljes homlokzat előtt húzódó háromboltszakaszos modelltől. Az mindenképpen változást jelez az építkezésben, hogy a kb. 120 cm széles alapozáson egy meglehetősen vékony, kb. 70 cm szélességű fal emelkedett az alapozás belső oldalán két kváderkö burkolata között minimális kitöltő falazattal.¹⁶ Erre a falra nemigen valószínű, hogy boltozatot emeltek,

ugyanakkor az előcsarnok falai mellől napvilágra került kőfaragványok, amennyiben ehhez az épületrészhez tartoztak, az előcsarnok faragott részleteit feltételezik.¹⁷ Mindenesetre a nyugati homlokzat előtti egykori boltozott előcsarnoknak a nyugati falon boltozatnak nem sok nyoma látszik, nincsenek nyomok sem homlokívré, sem boltindításra. Annyi bizonyos, és ezt már *Gergelyffy András* is megállapította, hogy a támpillérek fejezetzónájának kialakítása, a pillérek belső sarkában egy-egy fejezetkonzolla egy tervezett keresztboltozatot feltételez,¹⁸ de erre több jel nem mutat a homlokzaton. Vannak nyomok viszont, melyek szerint valamilyen épített szerkezet állt a homlokzat előtt, mégpedig a támpil-

5. kép Bélapátfalva, apátsági templom, nyugati homlokzatrészlet

6. kép Bélapátfalva, apátsági templom, a déli falpillér fejezete

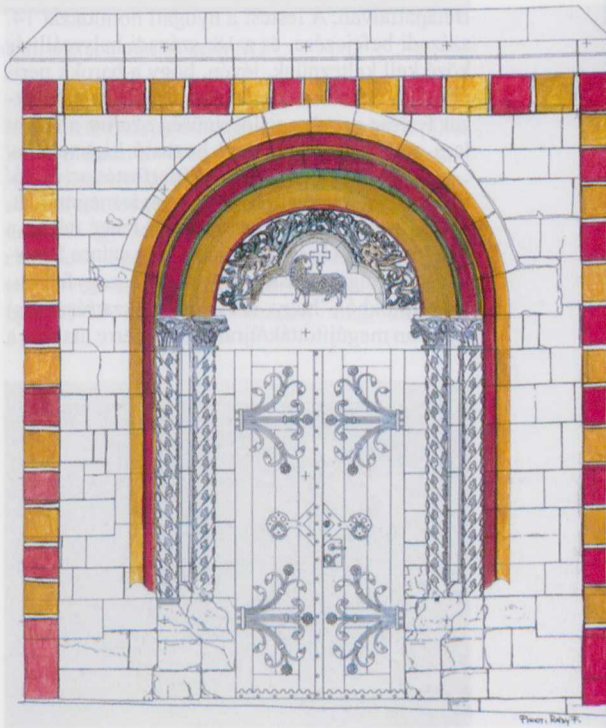
lér- és konzolféjezetek fejlemezé fölötti, téglapótlások a fejlemezék fölötti pillérindítások második kórosorában, a támpillérek jobb oldalán, de ennél többet a kutatás jelenlegi állása szerint nem lehet mondani az előcsarnok szerkezetéről. De nem állunk jobban a Gergelyffy által feltételezett nyugati csigalépcső tekintetében sem. „A főhomlokzat északi részén nincs színes falrakás, nem volt boltozat, és a fal is későbbi, feltételezésünk szerint itt helyezkedett el a karzatra vivő csigalépcsőnek félig a falban, félig az előcsarnokban vezetett teste.”¹⁹ Ezt a koncepciót logikusan igazolná, hogy ott, ahol a feltételezett csigalépcső volt a 13. századi nyugati kváderfal csorbázatosan kapcsolódik a másodlagos kváderből falazott nyugati mellékhajófalhoz, (5. kép) tehát ez lenne a lépcsőház kiszakadt helye. Ezt igazolná továbbá az északi mellékhajó padlasterében megmaradt félköríves záradékú ajtó átboltozás indítása is, ami persze nem bizonyítja, hogy az ajtó meg is épült. Azonban, amennyiben itt volt a csigalépcső az már a feltételezett előcsarnok terén kívül volt, de sajnos Valter Ilona ásatása nem terjedt már ki erre a területre.²⁰

Az mindenesetre, (és ez Gergelyffy András előcsarnok-koncepcióját látszik igazolni), a nyugati homlokzat középmezőjének kiemelt szerepére utalhat a faltokban megmaradt, többretegű díszítőfestés, melyet az eleve sávozottan díszített falfelületre festettek, alapvakolat nélkül. A támpillérek felülete a fejezetek magasságáig színes kváderosztást kapott, (6. kép) ami a főkapu felé kifordult a homlokzat síkjára. A festett kváderosztás teljesen eltérő ritmusú, mint a templom kőkiosztása. A nyugati homlokzat kapuzatai szintén kaptak díszítő festést. A főkapu ívezeti bélletének belső hengertagján vörös, a következő tagozaton sárga, majd újra vörös festés látszik. Hasonló vörös nyomok vannak a kapu ívmezejét keretelő indás-palmettás frízen is, továbbá közöttük a falmező is festett volt, valamint maradtak vörös festésnyomok a rózsaaablak mérművein is. A kváderfestés rendszere legjobban a conversuskapu kereteléséről olvasható le, (7. kép) itt maradt meg a legépebb töredék. Az ajtónyílás homloksíkján és a keret belső felületén is nyomokban megmaradt a vörösokker és sárga festés díszíti a tagozatot. A festett kváderok között a fugát két fekete vonal közötti fehér csík alkotja. A kváderfestés a keret belső oldalára is befordul. Ennek a vöröses és sárgás kváderfestésnek szinte szó szerinti megfelelője D. Mezey Alice kutatásai nyomán a jáki déli kapuról ismert,²¹ (8. kép) és Jáki körében is előfordul,²² de hasonlóképpen dí-

7. kép Bélapátfalva, apátsági templom, a conversuskapu részlete

szített bordák maradtak meg a veszprémi Gizella-kápolna gótikus periódusából²³ (9. kép). A példákat még lehetne sorolni a magyarországi gótikus tagozatfestés emlékeiből. Arra pedig, hogy ez a homlokzatszínezési mód nem volt ritka

8. kép Jáki bencés apátsági templom, déli kapu
D. Mezey Alice 1999. 12. nyomán

9. kép Veszprém Gizella-kápolna, részlet a földszinti kápolnából

a késő középkorban jó példa *Michael Pacher* Szent Wolfgang oltárának Lázár-jelenete (10. kép), melynek háttérében álló épületen ugyanez a vörösköcker-sárga kváderfestés jelenik meg, mint Belpátfalván. A festést a nyugati homlokzat 14. századi befejezése, és a 18. századi helyreállítás közé kell kelteznünk, lévén, hogy a barokk periódusban vakolták az épületet. A nyugati homlokzat festése minden valószínűség szerint a templom gótikus befejezésével hozható kapcsolatba.

A homlokzatot díszítő kváderfestés az osztó/vízvető párkány alatti kváderson is megmaradt, (11-12. kép) itt, amennyire meg lehet ítélni, a kváderek egységesen narancsvörös színre festettek fehér fugaosztással. Úgy tűnik a nagyfelbontású fotókból, hogy ezt a homlokzatrészt (is) gyakran megújították/újrafestették, erre utalnak a

11. kép Belpátfalva, apátsági templom, a rózsablak alatti kváderfestés

10. kép Michael_Pacher: St_Wolfgang-oltár, részlet

festett kváderek alatti, illetve feletti fehér, okker-sárga és rózsaszín meszelésrétegek. Szintén vörös fekete és sárga festésnyomok látszanak a rózsablak mérművén, és vörösek a kapuívmező indás-palmettás frízén.

Kutatási kérdések még jócskán vannak lezáratlanul a templombelső (13. kép) műformái tekintetében is. Az, hogy a mellékhajók féloszlopos, bimbós fejezetes falpillér rendszere nincs formai kapcsolatban a főhajó pilléres-konzolos rendszerével vélhetően a hosszan elnyúló közép-

12. kép Belpátfalva, apátsági templom, a kváderfestés részlete a párkány alatt

13. kép Belpátfalva, apátsági templom, a templombelső kelet felé

kori építésmenetnek és az ezt rekonstruáló barokk építkezésnek köszönhetjük. Viszont izgalmas építéstörténeti kérdéseket vet fel maga a pillérforma a gótikus lábazattal (14. kép) és a 13. századi profilformát mutató konzolfeljezet(ek)tel. A talán egyetlen hitelesen megmaradt ilyen fejezet (15. kép) a déli négyzeti pillér déli oldalán, rendszerében megfelel a Heiligenkreuz-i ciszterci kolostor kerengője fejezetes konzolának (16. kép). A fejlemez tagozatai is hasonlóak: mélyen alávájt sarkantyútag, lemez és pálcák, majd ez alatt fejezet rövid oszloptörzs és kúposan kialakított konzol, annyi különbséggel, hogy Belpátfalván elmaradnak a növényi tagozatok a befoglaló formák vannak itt geometrikusan kialakítva. Ezek a kúposan kialakított formák a 13. századi franciaországi és itáliai ciszter templomokat jellemzik. Ezek a redukált, tehát a 13. századi bimbós kehelyfejezeteket kúposan megjelenített fejezetek többek között Fontenay-ban, Pontigny-ben vannak, a kúposan megformált alul díszített konzolok Casamariban, (17. kép) Fossanovában egyaránt megvannak. Mindez a konzolunk 13. századi eredetét igazolja, viszont a pillér lábazati profilja, élszedésének félgúlás megállítása egy késői, 14. század második felére

keltezhető befejezést sugall, hasonlóképp a pillér keleti oldalán levésett gótikus baldachinfülke is.²⁴

A kolostor ásatásából napvilágra került kőfaragványok további építéstörténeti kérdéseket vetnek fel. Így például annak a 13. századi *pillier cantonné* típusú támasznak a lokalizációja a templomban vagy a kolostorban melyből mintegy 25-30 db réteggő maradt meg, amelyek

14. kép Belpátfalva, apátsági templom, a déli négyzeti pillér lábazata

15. kép Bélapátfalva, apátsági templom, a déli négyzetű pillér konzolféjzete

16. kép Heiligenkreuz ciszterci kolostor, a kerengő részlete

nagyméretű, háromnegyedoszlopokkal tagolt hengeres pillért, vagy pilléreket feltételeznek. De ugyanígy kérdéseket vetnek fel azok a 14. századra keltezhető mérművek, melyek több csúcsíves nyíláshoz tartoztak, amelyek akár a kútház oldalát is díszíthették, de még a kútház alaprajzi elrendezéséről sincsenek biztos ismereteink.

Az értékvédelem kérdései

1737-ben kezdődött a barokk kori helyreállítás Erdődy Gábor egri püspök támogatásával, amely több periódusban zajlott. A felszentelésre csak 1745-ben került sor. A helyreállítás során lebontották és újraépítették a két mellékhajó oldalfalát, a szentélyeket részben újralfalazták, valamint beboltozták a templomot. Mindezek a munkák mellett új sekrestye, (18. kép) illetve karzat (19. kép) épült. Végeredményként a templom tömegének kb. 20 %-a maradt az elsőépítési periódusból, a többi barokk kori, a déli gádorfal pedig gótikus. Figyelemre méltó, hogy a helyreállítási munkák során a középkori formákhoz nyúltak vissza a középkori kövek beépítésével és így jártak el a sekrestye esetében is, melynek tagolatlan faltömege, tölcsérbélletes ablaka, belső boltozata és

konzolai (20. kép) a kolostor egyszerű 13. századi műformáihoz igazodnak. A felépült orgonakarzat esetén már valószínűleg nem volt mihez igazodni. Egy tervezett helyreállítás során, úgy tűnik, ezek a barokk korban beépített elemek értéktelenként lebontásra kerülnének, szándék szerint a helyreállítás nyomán a templom visszanyerné az egykor volt, azóta elveszett (?) román kori, Szent Bernát-i világát a barokk kori építészeti beavatkozások (sekrestye és opcionálisan: barokk karzat), valamint berendezési tárgyak nélkül. Így a látogató egy olyan turisztikai élményt/attrakciót kapna, mely az utólagos elemektől megtisztítva prezentálná a ciszterci középkort. (Felvetődik ugyanakkor a kérdés, hogy a történelmi-, illetve kvalitásalapú szelekció vajon miért nem terjed ki a barokk boltozatra is?) Mindezek ellenére az utóbb értéktelennek minősített sekrestye a magyarországi barokk kori gótizálás egyik olyan emléke, amely profilált stukkóbordáival, a templom műformáihoz igazodó konzolaival, méltó párja lehet a márianosztrai, egykori pálos kolostor templom gótikus stílusban felépített szentélyboltozatának²⁵, vagy a pannonthalmi kerengő 18. századi „gótikus” boltozatának.²⁶ Eliminálásával a magyar építészettörténet

17. kép Casamari ciszterci templom, a főhajó egyik konzola

18. kép Bélapátfalva, apátsgái templom, a barokk sekrestye nyugati homlokzata

válva szegényebbé. Az más kérdés, hogy sekrestye, vagy a szintén barokk karzat, a templom alkotórészészet képezi és bontásuk jogszabályi szempontból is aggályos. A megismert tervezett átalakítás érinti ugyanakkor a bevezetőben felvetett teoretikus kérdéseket, illetve azt is, hogy a biztosnak gondolt kvalitásérzékünk birtokában (l. Viollet-le-Duc) szakemberként van-e jogunk a múlt emlékei között szelektálni. De ha már a kvalitásalapú szelekcio útjára tértünk, a bélapátfalvi apátsgái templom fejezeteken megjelenő növényi ornamentikája a 13. század első harmadában reprezentáns Esztergom, Pilis, Kalocsa, Pannonthalma bimbós fejezetei relációjában, meglehetősen provinciálisnak tűnhet. Van a templom homlokzatán ugyanakkor ennél jóval színvonalasabb, 13. századi kőfaragásnak is emléke (ívmező indás-palmettás fríze például), ebből következik, következhet-e az, hogy néhány oszlopféjezet, mint a sekrestye „jellegtelen” minősítéssel létél-

19. kép Bélapátfalva, apátsgái templom a barokk karzat

20. kép A Bélapátfalva, apátsgái templom, a sekrestye belső nyugat felé

ben megszüntethető-e? De érvényes ugyanez a templom barokk berendezésére is, melyek úgy tűnik, hasonló kvalitásalapú szelekcióval lennének a templomból eltávolíthatók.

A CISZTECI APÁTSÁGI TEMPLOM BAROKK FA BERENDEZÉLSÉNEK KÜLÖNLEGES ÉRTÉKEI

A máig megmaradt, egymásra rétegződött középkori emlékmű mellett a templom barokk kiépítési periódusából az építészeti elemeken túl – boltozat, mellékhajók, karzat, egyes pillérek – az érintetlenül megmaradt berendezés tárgyak különleges értéket jelentenek. Templomainkban mára kevés olyan tárgye gyűttes, liturgikus berendezési tárgy maradt meg, melybe a különböző korok beemeltek tárgyakat, de a már bent lévő elemeket nem egységesítették.

Berendezési tárgyak

- nyílászárók
- padok
- gyóntatók
- oltárok
- szószék
- orgona

Magyarországi relációban sok szempontból ezek a tárgyak egyedi minőséget képviselnek. A nagyrészt rommá pusztult, eredetileg a 13-14. században épült középkori templom 18. századi újjáépítése után keletkezett barokk berendezés rétegeiben vagy technikájában jellemzően a kor átlagos, vagy átlag fölötti minőségét őrzi.

21. kép Barokk sekrestyeszekerény. További vizsgálat, és elemzés állapíthatja csak meg, hogy mennyiben homogén, egy korszakból származó berendezési tárgyról van szó, vagy mikor, és mennyiben változtatták az eredeti megjelenést

A templom barokk berendezéseinek, legye nek azok oltárok, vagy szószék, jelentőségét kiemeli, hogy a teljes felületüket érintő későbbi átdolgozási réteg sehol sem található. Az elkészült tárgyakat használták esetleg javígtatták, de nem festették, nem dolgozták át. (Kivétel a sekrestyeajtó, melynek felületén egy átdolgozási réteg található.) A padok, a gyóntatók 18. századi állapotukban, a korszak szokásainak, formavilágának egyedi öröjeként maradtak meg (21. kép). *Kifejezik a korszak Kunstwollen-jét és hordozzák a korszak egyházi szokásait, elvárásait. A korra, vagyis a 18. századra jellemző nyitott gyóntatók például a magyarországi templomokból mára már eltűntek, vagy átalakítva hordozzák korábbi állapotukat.* (Ma már sokszor a templomba állított zárt gyóntatószéket is gyóntatóhelyiségekre cserélik.) Ez a folyamat a 19. században is jellemző maradt. Egyes berendezési tárgyak készí-tési dátuma ismert, egyes elemeké csak következtethető. A Szent Imre mellékoltár oltárképe, az oltárasztal és a tabernákulum más időben készült. A szószék pontos építési dátuma jelenleg nem ismert, de az, hogy az építése óta bontatlan szószék feljáró egy korábbi, használaton kívüli Szentsír-épitmény másodlagosan felhasznált ele-me, valamint az, hogy Canonica Visitatio mikor említi, behatárolja.

Egyes berendezési tárgyak készítésének időpontjai. Egyes elemek készítésének időpontja a tárgyakon ceruzával jegyzett, a máig restaurátor által nem vizsgált tárgyak esetén is várható pontosító utalás.

Szt. Imre festmény / Michel József egri festő	1741
Szt. Imre oltár / Püspöki András egri kanonok	1748
Orgona / Szabó Ferenc	1775
Szt. Imre tabernákulum	1786
szentély mennyezetkép	1803
szószék / Canonica Visitatio már említi	1829 előtt készült.

Maga a hordozó, a faanyag erodálódott, a rovarfertőzés miatt statikai tulajdonsága romlott. A felületképző anyagok kötőanyagának egy része elbomlott, a felületet alkotó anyagok esetenként megváltoztak. Az ezüst megfeketedett, a lakkok elsötétedtek, a lüszterek színezékek lebomlottak vagy átalakultak, így a jelen kép a berendezési tárgyról az avatatlan szemlélőben csalóka lehet (22. kép).

Műérték és technika, a tárgyak egyedi jelentősége. Az itt alkalmazott technikák a barokk korszakban nem voltak ismeretlenek, mégsem volt általánosan használatos a 18. századi oltárok, szószékek esetében. Ilyen különlegesség itt a felületeken a lapis lazulit utánzata, amely drá-

gakövet a római II Gesú berendezési tárgyain alkalmaztak „először” és ezt követően, utánzatként Európában sok helyütt megjelent. Esetünkben, bélháromkúti apátsági templomban, a berendezési tárgyak felületén fordul elő szinte mindenütt. Jellegzetesek esetünkben a kékre festett márványon csillogó arany „erek”, arany „zárványok.” Így például a Szent Imre mellékoltár oszlopai, különleges szarkofágot(?), frigyládát(?) utánzó tabernákuluma esetében (23. kép).

A fémszínezések alkalmazása (aranyozás, ezüstözés) önmagában is különlegesség, de itt az ezüstözést nem az „olcsóbb” fémszínezésként használták, hanem azt tovább díszítették. A Szent Imre mellékoltár oromzati szobrai a *brokát utánzására* az ezüst felületére virágdíszeket festettek. Az egykor csillogó ezüst mára megfeketedett és így most a színes díszítés a drapérián „fekete fém” alapon látható. Máshol az ezüstre színes lakkot hordtak, amely a készítés korában a tárgynak az egyik legpompásabb, különleges megjelenést adta. A fényes fémezüst felületről a színes lakkon keresztül visszaverődő fény, a mai metálfényezésnél jóval izgalmasabb, nemesebb felületképzés. Ez a *lüsterezés* a mellékoltáron a szobrok drapériájának színezésénél, hideg vörös (krapplakk) vagy zöld (24 a-b. kép).

A *szószék* felületképzésénél némileg eltérő megoldást alkalmaztak. A szószék tömbje hideg vörös, krapplakk lüsztér, amelyen a díszítések fény és matt aranyozásúak. „Festett” felülete csak a szószék belsejének, és a lépcsőfeljáró északi oldalának, ill. a hangvetőn megjelenő könyvnek volt (25-26. kép).

A közelmúltig, időálló transzparens festékek nem léteztek. Ezek vagy növényi eredetűek voltak melyek fényre érzékenyek, vagy olyan fém-sók, amelyek bár készítéskor lüsztérként viselkedtek, de később elvesztették átlátszóságukat. A krapplakk fényérzékeny, UV sugárzásra színanyaga lebomlik a kötőanyag a lakk megbarnul, a zöld réz só a kötőanyaggal idővel „festéket” önálló szint (tónust) alkot.

A *szószék teljes felületén a készítéskori lüsztér megmaradt*. A fénytől védettebb felületeken a krapplakk egykori színe jól látható, a nagyobb homlokzatokon meleg, sárgás-barnává változott. Ahol a takarítás a lüstert lekoptatta – szószék korlát, mellvéd alsó holkerében, az ezüst megjelent, elkezdett feketedni (27 a-b. kép). A lüsztér egykori átlátszóságát jelentősen befolyásolta a hordozólakk porozítása. A megöregedés során a keletkezett mikro repedések nem csak matt felületet eredményeztek, hanem a felületbe ülő por-

22. kép A déli mellékhajó záródásában, a Szent Imre mellékoltár. A falazott sztipeszre helyezett oltár, valószínűsíthetően ide készült. A sztipesz két oldalán, a predella alól fa oltárelem hiányzik, amelynek egykori formájára utaló nyom nem maradt fenn.

23. kép A lapis lazuli utánzat szinte épen maradt meg a tabernákulumon. Az aranyozás kopása, a használat, és a helytelen takarítás miatt történt

24. a-b kép A Szent Imre mellékoltár oromzati szobrai. Az egykori ezüst most fekete, a drapéria, a pálmaág zöldje lüsztere most inkább zöld festék

25. kép A későbarokk, klasszicista szószék. Vörös-arany megjelenésében a változást a készítés óta eltelt idő, a krapplakk eróziója okozta

26. kép A szószék hangvetője és oromzata. További vizsgálat alapján határozható csak meg, milyen elemek, esetleg attribútumok hiányoznak a szószékről

27. a-b kép A szószek lépcső mellvédjéről készült részlet. A vakuvál készült jobb oldali képen az ezüsttűkörről visszavert vörös fény, az egykori lüszter megjelenése jobban érezhető. A korábbi sérülések miatt az ezüst több helyen megfeketedett. (profiléc, háttér.) A későbbi sérülés „még csak” ezüstösen csillog

ral, az összbnyomást is árnyalják. A feljáró északi mellvédjének külső oldalán található táblakép maradványa, egy korábbi fatábla másodlagos használata (28. kép) A kép felületét egykor lefestették, (amely festéket a kép egy kicsiny részének megtalálása után, a templom kezelője jóindulatúan feltárt.) A szószéken megjelenő faragott fa domborműveken az előtér-háttér közötti kontraszt növelésére a polírozott fényarany-mattarany kontrasztkülönbségét alkalmazták.

A barokk technika szerint tehát a fából faragott szószéket és annak összes szintén fából faragott domborművét, tagozatát fémszínezéssel és annak gazdagításával, a lüszterezéssel alakították a kívánt hatásra: hideg vörös és lüszteres színesen csillogó szószéktömbön a polírozott arany és matt arany plasztika emelkedik ki, illetve tagolja. Ez a fém és matt arany tónussal modellált plasztika kiemeli a fából faragott domborműveket és plasztikai díszeket. Kiemelendő tehát, hogy ez a

28. kép A szószekfeljárát mellvédlapja, a másodlagos felhasználásban lévő barokk Szentsír-oltár elemének részletével

29. kép A sérült, helyenként roncsolódott padok felülete a használattól finoman megkopott, kifényesedett

30. kép A templom nyitott gyóntatói átalakítatlanul őrzik a barokk kor egyházi rítusát

technika adja a szószerk (és tegyük hozzá az oltárok és az orgona) jellegzetes egyediségét és műértékét, túl a faragott részek kvalitásain.

A padok és gyóntatók faanyaga károsodott, de a szerkezetében, statikájában meggyengült anyagot, korszerű restaurátori megoldásokkal úgy lehet megőrizni, hogy az a padok megjelenésében nem, vagy csak alig észrevehető változást jelent (29-31. kép)

Az egri püspök, Erdődy Antal Gábor személyes ajándékként Belpátfalvára készített barokk orgona hasonló műértéket hordoz, mint a többi berendezési tárgy. Megjegyzendő, hogy orgonaházon is megjelenik a fémszínezés. (ezüstözött ornamentikák.)

A múlt tisztelete talán a társadalmak kialakulásával együtt jött létre (32-34. kép). Minden kor kiemelten fontosnak tartotta az általa kiválasztott korábbi „aranykor” maga elé példaként állítani. Talán, a határainkon belül megmaradt igen kevés

31. kép Nem rendelkezünk ismerettel arról, hogy miért készültek különböző gyóntatók?

középkori emlék –és az sem az egykor volt legjelentősebb– miatt merül fel szinte ciklikusan ennek az emlékanyagnak pedesztálra állítása. Nálunk, kevésbé a görög kultúra, és annak emlékanyagából épülő *nakonxipán*, itt inkább saját történelmünk, az államalapítást követő időszak emlékanyaga hordozza a „*múltat*”. Belpátfalván, a berendezési tárgyak „*műértéke*”, „*minőségértéke*” úgy tűnik ma már a vitatható kategóriába tartozik. A templom berendezési tárgyai e szerint lecsúsznak a rangsor aljára. A szószék a II. Vatikáni zsinat után végképp elvesztette használati szerepét, napjainkra tényleg csak egy korrodált, helyigényes porfogó, öreg tárggyá vált? Megdöbbenő, hogy az ilyen megközelítés, e szemlélet szerinti „*kincskeresés*” (és szelekció: *bizonyos tárgyak maradhatnak a templomban, ezt elvisszük a látogatóközpontba, ennek a sorsa pedig tulajdonosi döntés kérdése*) a műemlékek értékelésekor felmerül, felmerülhet. Ugyanakkor

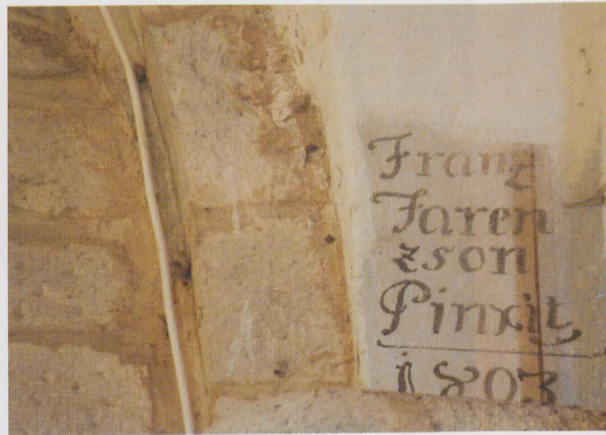
33. kép Karzatfeljáró ajtaja a templomtér felől. Az ajtótok díszítése az ácsokból lett kialakítva, amely egyszerre jelenthet különleges megoldást, és provincialitást is

32. kép A sekrestye ajtózárra belülről. Ez a zártípus nem rendelkezik fedéllel, díszítéseinek részét képezte a szerkezet is. Kívülről kulccsal és kilinccsel, belülről kilinccsel kulcs nélkül is üzemeltethető

felvetődik a kérdés, hogy miért nem a megmaradt értékeinket próbáljuk helyén kezelni? Még annak is lenne alapja, ha az értékelemzést kiterjesztenénk, más-más szempontokkal bővítenénk, bevonva a helyhez kapcsolódó szempontokat.

Restaurátorként, a tárgyak megőrzése és átörökítése, a kinyerhető és átadható információk elemzése és felhasználása fontos szempont. A szószék nemcsak egy múzeumba helyezhető „*öreg*” rossz állapotú elem, az a templom része. Megjelenése, kialakítása egyszerre hordozza készítőjének, a kivitelező szemléletét, de benne van a megrendelő döntése. Az átfestési rétegek hiánya „*nemcsak*” egy szerencsés véletlen, hanem információhordozó is.

34. kép A letakart mennyezetkép szignatúrája a szentély diadalívén, az északi pillér fejezet fölött

35. kép Orgonakarzat, az orgonával és a barokk boltozattal. Megjegyzendő, hogy a középkorban ehelyütt minden valószínűség szerint volt nyugati karzat, ám ennek műformáiból, építészeti részleteiből semmi nem maradt

36. kép A pilléreket körülölelő két padtömb, két-két különböző megjelenésű egységekből áll. A magasabb és gazdagabb megjelenésű padoldalú a keleti főoltár felőli oldalon, míg az alacsonyabbak a templom nyugati oldalán. Nem ismert, mi indokolta a kétféle padot

Egy történeti berendezési tárgyegyüttes esztétikai minősége (?), vagy viszonya az egyetemes művészet emlékanyagához, befolyásolhatja-e annak műemléki értékét? (35-36. kép) Ha a templom történetében a berendezési tárgyak készítésének sora szervesen egymásra épült – úgy, hogy a korábbi, már meglévő tárgyak felületéhez alig nyúlnak –, mindez csökkentí, vagy növeli annak értékét?

JEGYZETEK

1. Az alábbi cikk részben a Régi Épületek Kutatóinak Egyesülete által szervezett 2018. szeptember 24-én elhangzott előadás kapcsán íródott.
2. Theiner, Augustino: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, 1216-1534. I. Roma, 1859. I. 174. és *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Cura et studio Georgii Fejér. I–XI. Budae, 1829/1844. IV. 2. 177.
3. A hagyományosan ismert 1232-es alapítási adat (*Heves Megye Műemlékei I.* Szerk.: Dercsényi Dezső – Voigt Pál, Bp. 1978. 522) úgy tűnik egy 1765-ös feljegyzésen alapul és a péterváradai Bélakútra vonatkozik. Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I.* Bp. 1987. 756.
4. Canivez Johannes: *Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 116 ad annum 1786*. Louvain 1933-1941.
5. Az adat, miszerint IV. Béla király 1245-ben kelt oklevelében földet adományoz György ispán fiá-

- nak Sándor mesternek, aki a tatárjáráskor a monostor mellett súlyosan megebesült, ezt valószínűsíti.
6. Heves Megyei Oklevéltár Dl. 306. 14.
  7. *Heves Megye Műemlékei* I. 525.
  8. *Heves Megye Műemlékei* I. 525.
  9. Az épület műemléki falkutatását Szakál Ernő kőszobrász restaurátor végezte el 1953-54-ben, illetve 1960-61-ben. A keleti falazatok lábazati részének kutatására, leírására Valter Ilona régészeti feltárása és a szentély mögötti szintsüllyesztés után, 2004 őszén kerülhetett sor.
  10. L. 12. jegyzet
  11. Szakál Ernő: Jelentés a belpátfalvi munkálatokról. *Műemlékvédelem* III. 1959. 200-209. Szakál itt közli a templom periodizációs alaprajzát (204. oldal)
  12. Valter Ilona: *A belpátfalvi monostor feltárási munkálatai 1964-ben*. In: Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 1966. 199-223.
  13. Bozóki Lajos: Előzetes beszámoló a belpátfalvi apátsági templom keleti homlokzatának falkutatásáról. *Műemlékvédelem* XLIX. 2005/2. 99-102.
  14. Szakál, 1959. 201.
  15. Gergelyffy András: „A főhomlokzati fal esztétikai hatásának fontos eleme a vörös és szürke kövekből álló sorok váltakoztatása. A fal színes kezelése azonban csak azokon a részeken van meg, ahol a homlokzati falat előcsarnok takarhatta el. Itt a fal-felület színes kiképzése nem a külsőnek, hanem az előcsarnok belsejének szólt.” Gergelyffy András: *Belpátfalva*. Bp. 1960. 6.
  16. Valter Ilona: I.m. 216. 19. kép.
  17. Uo. 20. kép
  18. Gergelyffy: I.m. 6.
  19. Uo.
  20. Valter Ilona: Im: 208.
  21. D. Mezey Alice: *Ják, Szent György templom*. Bp. 199. 12-13. 16.
  22. Szakács Béla Zsolt: Homlokzatok színessége a romanikában. *Magyar műemlékvédelem* XIV. Bp. 2007. 227.
  23. Tóth Melinda: *Árpád-kori falfestészet*. Bp. 1974. 73-76. A falképek 13. századi keltezésével.
  24. Bozóki Lajos: Kőfaragványok a belpátfalvai ciszterci monostorból. *Örökségvédelem* 2004/5. 12.
  25. Bozóki Lajos: „Gótikus” építkezés a XVIII. században Márianosztrán. *Műemlékvédelem* XLVII. 2003/2. 128-132.
  26. Levárdy Ferenc: Pannonhalma építéstörténete. I. *Művészettörténeti értesítő* 1959. 08.; Molnár Antal: Karner Egyed kora (1699-1708) In: *Mons Sacer 996-1996 II*. Pannonhalma 1996.

GONDOLATOK BÉLAPÁTFALVA, APÁTSÁGI TEMPLOMÁRÓL

Bozóki Lajos

Okleveles művészettörténész (1993), PhD (2002), Művészettörténész kutató (NÖF Zrt.) Egyetemi oktató (PPKE Művészettörténet Tanszék, Műemlékvédelem, Kutatás módszertan)
e-mail: lajos.bozoki@nof.nzrt.hu

Bíró László

Faszobrászrestaurátor művész (1984). Restaurátor kutató a Várkapitányság Integrált Területfejlesztési Központ Nonprofit Zrt. Régészeti és tudományos Igazgatóság, Műemléki Kutatási és Szolgáltatási Iroda.
e-mail: biro.laszlo.istvan@varkapitanysag.hu

REFLECTIONS ON THE ABBEY CHURCH OF BÉLAPÁTFALVA

The research of the abbey church in Bélapátfalva has still not been finished, it is not reassuringly clarified at several points. Besides, the planned restoration of the monument and the rebuilding of its medieval state (de-Baroqueization? re-medievalization?) raises theoretical questions like: is there an absolute value of monuments, or is it possible to exclude Riegel's age-value from the historical value, and something that 'only has age-value' is no longer really valuable? Is it necessary to revise the former value system, and should the Baroque architectural (artwork) retrofitting be considered worthless? The question is that can the Baroque or 19th century building parts, gallery, sacristy (and even: the vault) and furnishings be sacrificed on behalf of the retrospective reconstruction of the medieval Kunstwollen. Can the aesthetic quality of a set of historical fixtures or their relation to the relics and memories of universal art influence their historical value? The theoretical issues raised in the 19th century seem to be timely again; and in this context the question is whether the restorative approach of István Möller, formulated in 1925 concerning Zsámbék, is still up to date, saying: 'all periods must be kept and respected in their original authenticity'.

It seems that during a planned restoration, the elements of the church built in the Baroque age would be demolished as valueless components, and the restoration would bring back the building's once existing, but since then lost (?) Romanesque world of St. Bernard, by ignoring the Baroque architectural interventions (sacristy and optionally: the Baroque gallery) and furnishings. This would give the visitor a tourist experience/attraction that presents the Cistercian Middle Ages cleared from the retrofit elements. With such an intervention, the history of Hungarian architecture would become poorer. At the same time, the proposed transformation is subject to the theoretical issues raised, and also the approach whether do we as specialists in the possession of a believed sense of quality (see Viollet-le-Duc) have the right to select among the memories of the past.

Working as a restorer, the preservation and passing on of objects, the analysis and use of recoverable and transferable information are all important aspects. The pulpit is not just an 'old' element in bad condition to be placed in a museum but part of the church. Its appearance and design bear the view of its creator, the constructor – but the client's decisions are also included. The lack of repainted layers is 'not just' a lucky coincidence, but also an information carrier characteristic. If in the history of a church the subsequent furniture installations were organically built on each other in a way that the surface of the previously existing objects were just slightly affected, then do all this reduce or increase the building's value?